

Reconfigurări ale scriiturii lui Octavian Paler în perioada postdecembristă

Drd. Andreea Roxana SEVASTRE
Universitatea Dunărea de Jos, Galați

Resumé: La période postdécembriste de l'œuvre d'Octavian Paler est marquée par la confession directe et par l'assumption totale d'une attitude morale, politique et culturelle dans la contradiction générale, sur la position de l'idéaliste qui veut rompre avec le nouveau régime dirigé par des « opportunistes » et « velléitaires ». Donc, si avant '89 il choisit des stratégies de la littérature subversive (symboles, parabole) pour exprimer discrètement son désaccord avec le régime totalitaire et avec ses structures, avec le dressage auquel ont été soumis les Roumains pour former le « homme nouveau », immédiatement après la révolution Octavian Paler s'assume d'une manière tranchante, en particulier dans des articles et ultérieure dans ses livres, la révolusio n envers le nouveau régime et la désillusion générée par celui-ci. Il analyse le monde post-révolutionnaire (tant l'Europe de l'Est que celle de l'Ouest et de l'Amérique) de la position du désillusionné contemplative et nostalgique, du moraliste et de l'esthète observateur ou du témoin critique et impliqué. Tous les œuvres d'Octavian Paler, mais surtout les écrits postdécembristes peuvent être considérés comme une vaste confession. L'auto-analyse s'intensifie surtout vers les derniers livres, illustrant une forme de plus en plus aiguë de l'autoréflexivité. L'œuvre de deux dernières décennies sera placée sous le thème principal de la recherche du soi auquel se subordonnent tous les autres: le thème de l'identité, la solitude, l'amour, la vieillesse, le destin et qui se reflète dans divers types d'écriture: le journalisme, le dialogue épistolaire, le journal de voyage, l'essai autobiographique qui interfère avec la structure du journal. L'auto-analyse devient directe, les volumes postrévolutionnaires formant en fait une série autobiographique.

Mots-clés: confession directe, reconfiguration, la recherche du soi, auto-réflexion, l'auto-analyse.

Perioada postdecembristă a operei lui Octavian Paler stă sub semnul unei schimbări de paradigmă față de perioada antedecembristă, al confesiunii directe. Astfel că, dacă în perioada de dinainte de '89 alege strategiile unei literaturi subversive (parabola, simbolurile) pentru a-și exprima discret dezacordul față de regimul totalitar și structurile sale, față de dresajul la care erau supuși românii în scopul formării „omului nou”,

imediat după revoluție își asumă tranșant, mai ales în articole și mai apoi în cărți, repulsia față de noul regim și deziluziile generate de acesta.

În perioada postdecembristă, opera sa este adeseori marcată de evenimentele politice ce se petrec pe scena unei Românie în tranziție, care trece de la un regim totalitarist la o aparentă democrație, astfel că în anii imediat de după 1989 alunecă spre confesiunea politică în *Don Quijote în Est* (1990), *Rugați-vă să nu vă crească aripi*, *Vremea întrebărilor* (1995) care vizează tema alienării.

Analizează lumea postdecembristă (atât Europa de Est, cât și Occidentul, dar și America) din ipostaza contemplativului deziluzionat și nostalgic, din cea a observatorului moralist și estetic sau a martorului critic și implicat. Toată opera lui Octavian Paler, dar mai cu seamă scrierile aparținând perioadei postdecembriste pot fi privite ca o vastă confesiune. Autoanaliza se intensifică mai ales înspre ultimele cărți, ilustrând o formă din ce în ce mai acută a autoreflexivității.

1. Analiza complexului identitar românesc. Imixtiuni politice

Imediat după '89, Octavian Paler este din ce în ce mai preocupat de cine și cum suntem noi românii, dar și spre ce ne îndreptăm. Această preocupare se vedește mai întâi în articolele publicate în „România liberă”, unde deținea funcția de director onorific, dar și în două dintre cărțile sale: *Don Quijote în Est* (1994) și în *Vremea întrebărilor (Cronica morală a unui timp plictisit de morală)* (1995), volume ce pun în evidență tema identitară, căci, trecând „peste un prag de foc și de sânge”, devine obligatoriu „să-ți judeci viața până la capăt”¹.

Don Quijote în Est pune tranșant problema identității românești văzută dintr-o dublă perspectivă: a celui care trăiește deziluzia noului regim și a lui Andrei, român ce a preferat refugiul în Occident. Cartea este concepută ca un dialog epistolar între autor și un foarte bun prieten al acestuia, din tinerețe, emigrat în Occident. Scriitorul nu recurge la un singur stil discursiv, ci îmbină stilul epistolar cu cel confesiv și cu cel eseistic, rezultând ceea ce Sanda Cordoș numește „eseu autobiografic”². Acest eseu reia unele idei tratate lapidar în presa ultimilor ani sau în romanele-parabolă din perioada antedecembristă, nuanțându-le și

¹ Paler, Octavian, *Don Quijote în Est*, ediția a II-a, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 162.

² Cordoș, Sanda, în prefață la Paler, Octavian, *Don Quijote în Est*, ediția a II-a, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 5.

îmbogățindu-le. Dialogul epistolar are ca scop fixarea trăsăturilor românității (lipsa apetenței pentru tragedie „nu există tragedie pe care să n-o putem persifla”¹, suntem bârfitori, versatili, solidari doar în frică). Recurentă în volum este paralela între estul Europei răscolit de comunist și indiferența Occidentului: „Aici, comunismul a creat « omul acrobatic ». Acolo, pragmatismul a creat un om robotizat, o mașină superioară și eficientă de făcut bani”².

Cartea este străbătută ca de un fir roșu de figura lui Don Quijote care e „un fel de alter ego sentimental”³ al autorului, un ideal visat, dorit de autor, căci „N-am săvârșit conștient nicio porcărie, n-am provocat, conștient, niciun rău nimănui, însă mă tem că am tăcut prea mult, că am strigat prea puțin, că m-am controlat excesiv, că mi-am controlat prea mult vorbele, atitudinile, că mi-am pus singur zăbala în gură, că m-am îmbrăcat singur cu o cămașă de forță nevăzută, și m-am silit să dorm, să umblu, să trăiesc în ea, că mi-am tăiat mereu ghearele, obligându-mă să nu stârnesc un mare scandal, chiar atunci când îmi venea să urlu, că am preferat prea des gustul sălcii al unei vieți rezonabile, iar acum, trecut de șaiszeci de ani, am nostalgia sincerității « nebunești » a lui Don Quijote.”⁴Privindu-se în oglindă cu Don Quijote, scriitorul sesizează atât asemănări, cât și deosebiri: „Îmi plăcea încăpățânarea cavalerului de a trăi într-o iluzie ca într-o realitate, însă mi-au lipsit însușirile necesare pentru a pune în practică această nebunie. Am fost prea rezonabil, prea dominat de prejudecățile despre înțelepciune”⁵. Elogierea lui Don Quijote e vizibilă în aserțiuni precum: „Acest « nebun patentat » care crede că monștii pot fi înfrânți și că principala rațiune a existenței e dragostea, e cea mai patetică demonstrație pe care o cunosc că lipsa de măsură trebuie dusă până la ridicol, dacă e nevoie, pentru a deveni sublimă, și că o « nebunie », fie și eșuată, valorează mai mult decât o înțelepciune ce nu se desparte de cântar”⁶ sau „Don Quijote mă atrage prin ceea ce abia la această vârstă pot înțelege cu adevărat: că valoarea se măsoară mai exact prin eșec decât prin reușite”⁷, apreciind că „simplul fapt de a îndrăzni « nebunește » sau de a iubi «

¹ Paler, Octavian, *idem*, p.27.

² Paler, Octavian, *Don Quijote în Est*, ediția a II-a, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 165.

³ Cordoș, Sanda, *idem*, p. 11.

⁴ Paler, Octavian, *Don Quijote în Est*, ediția a II-a, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 147-148.

⁵*Ibidem*, p. 70.

⁶*Ibidem*, p. 114-115.

⁷*Ibidem*, p. 215.

nebunește » te salvează de la mediocritate”¹ și că „tocmai respectul pentru sentimente îl caracterizează pe Don Quijote”², acuzându-ne pe noi, cei aflați într-o permanentă fugă, că „Nu știm să visăm enorm, să dorim enorm”³.

O altă temă pe care o dezbate pe larg în carte este frica. Își amintește cum pe la mijlocul anilor '80, nu se culca până ce nu ascundea într-un dulap între reviste „A doua poliție” – un jurnal (ca cel din *Cel mai iubit dintre pământeni* a lui Marin Preda ori cel din *Galeria cu viță sălbatică* a lui Constantin Țoiu) pe care intenționa să-l trimită în Occident. Așa s-a născut „omul acrobatic” care a învățat să fie supravegheat, să asculte de cineva care-i decide în locul lui destinul. Octavian Paler pare a-și reproșa faptul că înainte de '89 a vorbit cu călușul la gură. Dar își găsește circumstanțe atenuante descriind perioada comunismului ca pe o etapă în care libertatea era considerată „crimă împotriva statului”, iar remediile pentru „a-i vindeca de iluzii” pe „nebuni” erau domiciliul forțat și internarea cu forța într-un balamuc. Așadar, în aceste condiții „acrobația” devenea o lege, libertatea fusese coruptă în spațiul est-european după tratatul de la Yalta, un singur om dispunea de soarta tuturor: „totul depindea de ordinele date și cuvântul cel mai des folosit era « disciplina »; o disciplină potrivit căreia « omul nou » trebuia să aprobe zgomotos tot ce i se cerea să aprobe, inclusiv propria sa degradare”⁴. Mai mult, „« anormalitatea » în care am trăit a sfârșit, într-o zi, prin a ni se părea normală. Nu mai surprindea pe nimeni minciuna. Devenise normală!”⁵.

Teama de represiune a condus la necesitatea de a întrebuița „o limbă specială « acrobatică » în care tăcerile au uneori mai mult tâlc decât cuvintele, iar vorbele în doi peri abundă”⁶. Literatura acrobatică a presupus utilizarea parabilelor, a frazelor cu dublu sens, „arta acrobatică de a te folosi de simboluri, de un limbaj esopic, echivoc, însă foarte clar pentru un auz exersat”⁷. Octavian Paler susține că literatura acrobatică și-a avut rostul ei, putându-se vorbi astfel chiar de o rezistență prin cultură. Andrei, interlocutorul autorului, neagă vehement meritele literaturii

¹*Ibidem*, p.233.

²*Ibidem*, p. 253.

³*Ibidem*, p. 276.

⁴*Ibidem*, p. 133.

⁵*Ibidem*, p.133.

⁶*Ibidem*, p. 121.

⁷*Ibidem*, p. 121.

antedecembriste, considerând-o drept „literatură de trișori ... asta a fost literatura acrobatică. Și limbă de sclavi, « limba acrobatică »”¹.

Paler simte nevoia să-și evalueze operele editate înainte de '89 și să propună el însuși o grilă de receptare a câtorva volume, vizibilă fiind tendința de a se apăra în fața celor care-l acuză de o oarecare tendință de compromis în perioada comunismului, de a nu-și fi asumat deschis poziția disidentului ca Soljenițin care a militat împotriva ororilor făcute de regimurile totalitare: „Aproape tot ce am spus explicit după revoluție am spus și în ultimii doisprezece ani ai domniei lui Ceaușescu, în cărțile mele, prin parabole sau folosindu-mă de un limbaj esopic, specific literaturilor din Est. N-aș reuși azi un proces al totalitarismului mai aspru decât în *Viața pe un peron* apărută în 1981, și n-am spus nici pe departe, după revoluție ce am spus despre teroare și despre frică în *Un om norocos*, carte demascată, fiindcă Securitatea și-a dat seama că mă refeream la cuplul Ceaușescu”².

Vremea întrebărilor se deschide cu un motto care afirmă clar poziția din care judecă Paler noul regim posttotalitarist, a idealistului care denunță mecanismele noii puteri: „Ascultați de porcii voștri care există. Eu mă supun zeilor mei care nu există” (René Char). Însuși susține că „Sunt, doar, un afectiv care gândește cu inima, apărându-se de disperări cu un plus de pasiune. Și vreau să depun mărturie. Atât”³.

Cartea constituie o cronică a primilor ani postdecembriști 1990-1994, care reține principalele evenimente ale acestor ani, dar și felul în care ele s-au reflectat în conștiința scriitorului. Totodată, strânge laolaltă iluzii, dorințe, așteptări, dar mai cu seamă decepțiile pe care le naște guvernarea posttotalitară care e văzută ca o prelungire a celei național-comuniste: „Azi mi se pare copilăresc și aproape caraghios romantismul revoluționar când constat ce s-a ales din tot ce am așteptat. Dar drogul a avut efecte prelungite. Nu găsesc în articolele mele nicio îndoială explicită până la mijlocul lui ianuarie 1990”⁴.

Anul 1990 este anul în care ușor-ușor încep să se contureze deziluziile produse de guvernarea Frontului Salvării Naționale, numit sarcastic de autor Frontul Salvării Nomenclaturii. Ajunge să constate că dictatura nu a luat sfârșit odată cu revoluția: „S-ar zice că am ieșit dintr-o

¹*Ibidem*, p. 186.

²*Ibidem*, p. 163.

³ Paler, Octavian, *Vremea întrebărilor (Cronica morală a unui timp plictisit de morală)*, ediția a II-a, Editura Polirom, Iași, 2011, p. 7.

⁴*Ibidem*, p.12-13.

dictatură pentru a intra, deocamdată, într-o puzderie de dictaturi”¹; „Oare vom auzi că în România va exista democrație de tip occidental când va face plopul mere și răchita micșunele?². Articolul din 25 ianuarie „Iluziile au durat numai o lună” este însoțit de următorul comentariu: „Acesta a fost, dacă nu mă înșel, primul articol din presa postrevoluționară care denunța furtul revoluției”³, dar și de mărturisirea că imediat după publicarea lui a fost sunat de la Palatul Victoria. Dezgustul față de practicile Frontului se manifestă în repetate rânduri: „Partidul comunist e considerat, la noi, o realitate a trecutului, dar structurile vechiului regim, în loc să fie distruse, sunt doar retușate și, pe alocuri, chiar consolidate”⁴; „Se va vedea că e mult mai ușor să dobori un dictator decât să înlături o dictatură”⁵. Reînvierea comunismului îl determină pe Octavian Paler să vorbească despre o a treia Yaltă autoimpusă, prin resuscitarea vechii doctrine a izolării, după ce a doua Yaltă ne-a impus-o Occidentul prin anii ’70.

Revoluția a adus cu sine multă ură – ura românilor împotriva românilor – care conduce la amânarea democratizării României: mă întreb: Doamne, se poate clădi ceva pe ură? Ura devine armă politică, urmându-se parcă principiul „Dezbină și condu”; „Să fie oare, recente sloganuri *Moarte intelectualilor, Noi muncim, nu gândim, Nu ne vindem țara* și altele, opera acelorași specialiști în diversiune care, în lipsa unei dictaturi, s-ar mulțumi, deocamdată, și cu un autoritarism popular? Românii ațâțați împotriva românilor, muncitorii ațâțați împotriva intelectualilor, la ce pot duce aceste sfâșieri și convulsii? La un singur lucru. La netezirea drumului, înapoi spre trecut. Asta vrem?”⁶.

Spre sfârșitul anului 1990, mărturisește sincer că a obosit implicându-se în gălceava politică, că nu se simte la locul său, iar gazetăria o percepe ca pe o risipă de timp: „Sunt din ce în ce mai convins că miracolele se ascund în banalitate. Cel puțin, acelea care dau sens unei existențe obișnuite. O după-amiază oarecare, cu cer spălăcit și cu o lumină blândă, de toamnă târzie, după o săptămână de ploi putrede, te poate face să uiți o clipă de toate regretele și să fii fericit că trăiești [...] Nu mă aflam la locul meu în gălceava politică [...] Îmi puneam, de aceea din când în când,

¹*Ibidem*, p.16.

²*Ibidem*, p. 22.

³*Ibidem*, p.23.

⁴*Ibidem*, p.31.

⁵*Ibidem*, p. 41.

⁶*Ibidem*, p. 29.

întrebarea dacă nu era mai bine să-mi văd de obsesiile mele normale”¹; „resimțeam chiar gazetăria ca pe o risipă ce mă ținea multe ore departe de cărți și de alte preocupări, mai apropiate mie”.

Indignarea se manifestă și cu privire la ignoranța generală față de cultură care se promovează din ce în ce mai mult: „Cultura e tratată cu o indiferență activă, care ajută mahalaua maculaturii și a prostului gust să se lățească, acoperind ca o maree murdară valorile [...]vom trăi sub o dictatură a mahalalei?”². Iar într-un articol din 13 aprilie 1993 „Politica și intelectualii”, făcând o paralelă cu poarta Academiei lui Platon pe care era scris „Prezentați geometria la intrare!, susține că pe poarta palatelor Puterii ar trebui scris: „Dovediți-vă incultura și mediocritatea!”³.

La patru ani distanță de la revoluție, încearcă să stabilească ce este postcomunismul – o perioadă a haosului, a devalorizării valorilor, a deziluziilor: „Comunismul era un timp al măștilor. Postcomunismul este un timp al căderii măștilor. Comunismul era o istorie blocată, un fel de sfârșit de istorie. Postcomunismul este o istorie în care domină vânzoleala”⁴.

2. Jurnalul de călătorie sau aventura de a fi

Renunțând la strategiile disimulative din anii '80 sau la discursul cu teză politică, Octavian Paler abordează în *Aventuri solitare* (volum publicat în 1996) convenția diaristică sub forma jurnalului de călătorie. Acesta se depărtează substanțial de tipologia strictă a jurnalului de călătorie clasic, întrucât oscilează între meditația eseistică, confesiune, autobiografie și mitologie, glisând ușor spre zona eseului autobiografic. Astfel, *Aventuri solitare* cuprinde trei părți autonome: un Jurnal la mare (la casa scriitorului din Neptun), un Contrajurnal la mare – în care valorifică experiențele unei croaziere a scriitorilor pe M. Neagră și M. Egee și un Jurnal american în care fructifică contactul cu Lumea Nouă. În acestea trei, Octavian Paler apare în trei ipostaze identificate de Paul Cernat ca fiind: „contemplativul deziluzionat și nostalgic, observatorul moralist și estetic, martorul critic și implicat”⁵.

¹*Ibidem*, p. 76.

²*Ibidem*, p. 167.

³*Ibidem*, p. 217.

⁴*Ibidem*, p.266.

⁵ Cernat, Paul în prefața la Paler Octavian, *Aventuri solitare*, ediția a II-a, Editura Polirom, Iași, p.6.

Toate cele trei jurnale se deschid cu un sensibil motto în care își exprimă unul dintre marile sale regrete: de a nu le fi spus părinților când trebuia cât de mult îi iubea: „Închin această carte părinților mei, care n-au văzut niciodată marea și au cunoscut doar aventura sacrificiului, amintindu-mi că nu le-am spus, când trebuia cât de mult i-am iubit”¹.

Totodată, jurnalul la mare constituie și un prilej de reinterpretare *sui generis* a unor mituri. De exemplu, legenda lui Eros care după ce o salvează pe Psyche îi interzice acesteia să-i vadă chipul, despre care concluzionează că „sensul legendei pare să fie acesta: nu încerca să vezi, să cunoști, ceea ce nu-ți e îngăduit să vezi, să cunoști, fericirea are nevoie de ignoranță și de acceptare pentru a dura, punând-o sub o lumină puternică, o alungi ...”². Alte mituri supuse ochiului critic al Lui Paler sunt și mitul lui Narcis, al lui Ulise văzut ca „un șmecher”³, iar în *Contrajurnal la mare* – „un escroc, mare haimana a antichității”⁴, al Athenei, al Penelopei. Constată că Olimpul nu ar trebui vizitat, deoarece muntele real e lipsit de mister și „face parte din acele priveliști care sunt cu atât mai adevărate cu cât te afli mai departe de ele”⁵.

Evadarea în mitologie este explicată prin faptul că are libertatea de a alege doar ce-i convine, ce i se potrivește structurii sale: „În reveriile mele antice nu sunt obligat să suport vecinătăți care îmi displac. În ele (spre deosebire de actualitate) pot alege nuamai ceea ce îmi convine”⁶, „« emigrările antice » sunt, mai degrabă, un pretext de care am nevoie ca să-mi țin în frâu impulsurile pesimiste”⁷.

La un moment dat, suntem avertizați să nu ne așteptăm la mărturisiri generoase depre viața personală, ele vizează în latura lor foarte generală, evazivă perioada adolescenței și a primei tinereți: „N-am făcut până acum nicio referire concretă la viața mea intimă. Și nu voi face. Sunt lucruri prea personale despre care nu țin să vorbesc. Accentul cade pe meditația interioară, în acest jurnal nu se întâmplă aproape nimic exterior, de aici caracterul static al jurnalului.

În *Jurnalul american* este din ce în ce mai prezentă observația exterioară, ocazionată de o călătorie în Lumea Nouă, o Lume Nouă

¹Paler Octavian, *Aventuri solitare*, ediția a II-a, Editura Polirom, Iași, p. 13.

²*Ibidem*, p. 27.

³*Ibidem*, p. 67.

⁴*Ibidem*, p. 127.

⁵*Ibidem*, p. 31.

⁶*Ibidem*, p. 52.

⁷*Ibidem*, p. 113.

populată de simulacre. Astfel, că dacă în alte jurnale de călătorie i s-a reproșat lui Octavian Paler că nu prea vede lumea prin care trece, în acest din urmă jurnal lumea exterioară este trecută în mod peremptoriu prin filtrul gândirii. Observarea realului este mai densă. Autorul ne avertizează de la început asupra viziunii subiective și poate exagerate asupra Americii: „nu pretind că America reală arată cum am văzut-o eu”¹, „Vreau de aceea, să-mi previn cititorii, rugându-i să fie precauți față de unele opinii din acest jurnal. Există multe riscuri ca ele să oglindească, mai degrabă, modul meu de a gândi decât realitatea americană și să fie excesive sau chiar nedrepte din pricina defectelor și limitelor mele. Sunt un sentimental, or în America sentimentele n-au cotă la bursă, sunt un idealist, or în America, dacă nu sunt sponsorizate și nu devin « afacere », iluziile nu înseamnă nimic. Pe de o parte, eu nu cred în progres, cu excepția celui interior”². Acest jurnal este de cele mai multe ori un prilej pentru observațiile acide: „America e forma cea mai civilizată a inculturii”³. Cu toate acestea, scriitorul nu judecă America doar din punctul de vedere al defectelor sale, căci lipsa de tradiție se poate transforma într-o calitate, când e vorba să prospere.

Astfel, în cele trei jurnale de călătorie (*Jurnal la mare*, *Contrajurnal la mare*, *Jurnal american*), Octavian Paler ilustrează trei moduri de a fi străin, inactual, întrucât deseori creează impresia că nu prea vede lumea prin care trece, înlocuind-o cu propria realitate subiectivă și trăind permanent sentimentul de solitudine, de inaderență mizantropică. Paul Cernat își încheie reflecțiile cu asertiunea care certifică, în mod indubitabil, valoarea creației paleriene : „Nu știu dacă Octavian Paler a avut de câștigat de pe urma « melancoliilor și nostalgiilor » trecutului, a inactualității și a iluziilor sale pierdute. Dar literatura sa, cu siguranță, a avut”.

După anul 2000, marcat de experiența infarctului, confesiunea (re)devine profund reflexivă, dezvoltând teme de morții, a bătrâneții și a singurătății maladive în *Deșertul pentru totdeauna* (2000), *Autoportret într-o oglindă spartă* (2004), *Eul detestabil* (2005) și *Calomniile mitologice* publicată postum în 2007 (cartea este scrisă sub forma unor „conferințe nerostite” pe tema absenței miturilor omului modern).

3. Canonul critic – direcții de receptare critică o operei paleriene postrevoluționare

¹*Ibidem*, p. 203.

²*Ibidem*, p. 204.

³*Ibidem*, p. 204.

Critica de receptare cuprinde pe parcursul a unei cariere literare, politice și publicistice întinsă pe durata a mai bine de patru decenii o gamă variată de atitudini, de la elogiu la contestare. O mare parte dintre criticii literari au evidențiat „retorica elegantă” cu „aplecare filozofică spre marile dileme existențiale”, între aceștia numărându-se Nicolae Manolescu, Gheorghe Grigurcu, Eugen Simion, Mircea Iorgulescu, Alex Ștefănescu. Eugen Simion consideră că radicalismului moral îi corespunde un radicalism al stilului în planul ideilor morale. Astfel, din punctul acestuia de vedere, aventura în ordinea vieții este înlocuită de aventura în ordinea ideilor.

Nicolae Manolescu în a sa *Istorie critică a literaturii române* e de părere că „adevărul despre Octavian Paler e undeva la mijloc între opinia foarte favorabilă, dar cumpănită a lui E. Simion din *Dicționarul general al literaturii române* și opinia negativă, pe alocuri sarcastică, a lui Marian Popa din *Istoria sa*”¹. Manolescu reclamă calofilismul de factură livrescă a prozei lui Paler, dar și lipsa originalității structura epică a romanelor, dar apreciază stilul coerent al discursului narativ și paginile de evocare a spațiului copilăriei în scrierile cu în pronunțat caracter autoreferențial, confesiv. Atitudinea criticului este versatilă de-a lungul anilor, căci în cronică literară „Idee și stil”² îl considera drept un „eseist original, cu nostalgii clasice” și „un remarcabil stilist”, devenind peste ani mai exigent. În acest mod, în 1978, la publicarea volumului *Apărarea lui Galilei* opinia e mai temperată, observă și punctele slabe, afirmând că: „Pericolul acestei literaturi, de frontieră (între eseu și proză), este o anume saturație poetică”, cotestând adeseori suprasaturația lirică a confesiunii.

Lidia Ghiulai e de părere că tocmai „această aplecare lirică spre confesiune a făcut specificul discursului său și această vibrație a scriiturii sale”, „a constituit unda personală transmisă scriitorului”, „la Octavian Paler, speculația eseistică și vibrația lirică s-au împletit într-un mod atât de strâns încât ar fi greu de făcut o separare netă sau o accentuare a uneia dintre ele”.

Și după 1989, Octavian Paler a rămas unul dintre scriitorii cei mai apreciați ai literaturii române contemporane. În 1990, Cornel Moraru dezgheață critica dinainte de revoluție și vobește fățiș despre regimul

¹Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Ed. Paralela 45, 2008, p. 1175./

²Manolescu, Nicolae, „Idee și stil” din *România literară*, nr.3 din 15 ianuarie 1976, p.9

totalitar, reinterpretând rolul lui Octavian Paler în literatură, văzându-l drept „unul dintre cei mai consecvenți luptători împotriva răului absolut încarnat de regimul totalitar.” Romanul e înțeles de critic ca un discurs împotriva fricii.

O grilă de lectură propusă de Alina Crihană este cea identitară în studiul: *Narațiuni identitare în proza lui Octavian Paler: de la romanul parabolic la scriitura autobiografică posttotalitară* în care se dovedește substratul biografic al romanului, faptul că această scriere este o ficțiune biografică, autoarea se folosește de un termen abordat de Ion Simuț, conform căreia proza lui Paler poate fi citită ca „varianta la un autoportret”, parcă ar fi niște cioburi de sticlă pe care cititorul trebuie să le așeze „cap la cap, refăcând, în planul lecturii, ceea ce autorul împrăștie, în procesul, transpus scriptic, al (re)construcției identitare, adică puzzle-ul fascinant al spațiului autobiografic” (Alina Daniela Crihană, *Scriitorul postbelic și „teroarea istoriei”. Dileme și (re)construcții identitare în povestirile vieții*). Autoarea consideră opera lui Octavian Paler „o operă deschisă adică o alegorie politică despre lumile totalitare, înscrisă într-o parabolă a condiției umane”. Diferențiază „identitatea narativă” și „identitatea personală”, aici se folosește de un fragment-suport dintr-o altă operă semnificativă a autorului: „Sunt aproape convins acum că omul are, de fapt, trei vieți relativ distincte. Una, publică. Alta, particulară. Și alta pe care- în lipsa unei formule mai bune- aş numi-o <secretă>. Prin viață <<secretă>> înțelegând nu ceea ce ascundem de ceilalți, din pudoare sau din interes, ci aceea parte din noi asupra căreia nu avem niciun control – cum ar fi obsesiile, fantasmemele, visele, subconștinetul - și unde nu ne putem minți. În viața publică și în viața particulară, am găsit o soluție defensivă, fie și rea. Dar, dacă împotriva pericolelor din afară te poți apăra lipindu-te cu spatele de un zid, cum s-o faci împotriva primejdiilor dinlăuntru? Aici n-am găsit nici un răspuns. Tot ce pot să spun despre această <<viață de dincolo de oglindă>> e că reprezintă imaginea mea cea mai fidelă, azi.” (*Deșertul pentru totdeauna*, Octavian Paler)

Alex Ștefănescu și Gheorghe Grigurcu adoptă o atitudine pozitivă față de retorica elegantă și de umanismul ce transpare din operele paleriene. Întâiul laudă amprenta personală (contestată într-o oarecare măsură de N. Manolescu) a scriitorului în publicistică, literatură și în mediul politic. Admiră de asemenea „altitudinea intelectuală și eleganța stilului”, „plăcerea de a se privi în oglindă mai mult decât s-ar cuveni”, „atitudinea unui orator de mare ținută” (în articolele „A spune lucrurilor pe nume” din *România literară*, nr.5, 15-21 febr., 1995, p.6, „Un steag ținut

mereu sus” din *România literară*, nr.37, 20-26 sept. 1995, p.6). Totodată, Alex Ștefănescu observă „sinceritatea teatrală care îl face din când în când pe scriitor să pară un exeget al propriei sale vieți” care fac ca textul să fie unul mustind de adevăr și pasiune. La moartea lui Paler, criticul va aprecia că „Octavian Paler rămâne în amintirea noastră ca un umanist, ca un om de bibliotecă, interesat de ideile celor dinaintea sa și de mituri, ca un solitar care a reflectat asupra condiției umane în vremuri nefavorabile reflecției.”¹. Tot cam în aceeași notă, Gh. Grigurcu va elogia spiritul latin și „demonul exactității”, Paler operând o analiză severă a lumii și mai ales a propriei persoane. Îl va considera chiar „un director de conștiință”, această sintagmă va da în 2001 și titlul unui articol. În cuprinsul aceluiași articol va opina că „mare inadaptat” nu poate fi considerat un disident de carton, deoarece s-a opus regimului comunist fie și prin mijloace indirecte, având curajul să rămână insinuant și constant în atitudinea subversivă față de totalitarism.

Un alt critic literar, Mircea Iorgulescu, e de părere că scrierile lui Octavian Paler îmbracă forma unei confesiuni indirecte, în special, volumele de eseuri publicate până la *Viața ca o coridă*, acestea fiind niște dezvăluiri cu caracter personal tănuite în miezul discursurilor polemice pe marginea mitologiei, eticii și filozofiei. De asemenea, remarcă faptul că scrisul său „are mereu solemnă gravitate impersonală a unui discurs întocmit în respectul deplin al regulilor elocinței clasice, deși este încărcat de toate neliniștile sufletului modern și acuză o subiectivitate violentă și pătimașă”. Criticul își permite să vorbească despre un stil unic impus de către scriitor „genul Paler”. Acesta identifică și capcanele în care poate cădea proza lui Paler : „retorismul”, „dezvoltările mult prea abundente ale discursului narativ” în romanul „Un om norocos”. Acestea nu-l împiedică să elogieze actele de singularizare pe care le face Paler în cultura românească, identificându-l ca fiind singurul intelectual din ultimile decenii care are un cuvânt cu greutate, un reper al culturii românești.

Criticul Dumitru Micu susține în a sa *Istorie a literaturii române – De la creația populară la postmodernism* că elementul definitoriu al prozei emancipate de constrângerile realismului clasic este eseismul, iar acesta „devine covârșitor, invadează narația – și chiar devorând-o – în romanele lui Octavian Paler”². De altminteri, talentul eseistic transpare și din discursul narativ (proza de idei, eseistică, și narativ eseistică). Tot ceea ce reține,

¹Grigurcu, Gheorghe, „Umanistul”, în *România literară*, nr. 18, 11 mai 2007, p. 3.

² Micu, Dumitru, *Istorie a literaturii române – De la creația populară la postmodernism*, București, Ed. Saeculum I.O., 2000, p.571.

vede, observă Paler devine stimul al reflecției: „notele sale de drum devin eseuri”¹. O notă specifică a scrierilor paleriene este reprezentată de „discursurile scilipitoare și erudite” în care scriitorul se caută permanent pe sine, „ochiul său rămânând fixat asupra interiorității”, „un ochi a fost întors mereu spre înlăuntrul meu”. Totodată, după cum și alți critici au observat și Dumitru Micu constată o „subiectivizare programatică a mitologicului” vizibilă și într-o afirmație a lui Paler: „numele de zei și eroi sunt întrebuințate ca pseudonime: (...) grecii antici sunt simple pseudonime. În fond, de fiecare dată am vrut să zic « eu însumi ».” În plus, pornind de la o declarație a lui Malraux, criticul e de părere că esențială în romanele lui Paler e meditația, „poveștile” fiind doar pretexte, iar protagoniștii sunt „personaje-voci”, „conștiințe problematizate, interogative”. Comparând protagoniștii celor două romane *Viața pe un peron* și *Un om norocos*, Dumitru Micu afirmă că „ambele biografii nu sunt decât succesiuni de eșecuri”². Romanele-eseuri pot fi receptate, în bună măsură, ca romane-parabole. Celui de-al doilea roman îi reclamă ca punct slab „structura cam eteroclită”, „o doză de gratuitate” (însă sugerează totodată ideea că un roman nu trebuie să fie neapărat un tot absolut rotund), dar are mai multă materie epică, romanescă. Azilul este înțeles ca spațiu al însingurării, al exilului asumat pentru narator, un refugiu, un spațiu al iluziei. Impresia naratorului este că trecuturile pe care și le atribuie bătrânii „puteau fi, în întregime sau în parte, pură închipuire”, „nu mai deosebeau adevărul de minciună”. Sala cu oglinzi devine un spațiu al izolării, dar și „al regăsirii de sine”, „al reculegerii”, „al visării”, „al artei”, „un spațiu mântuitor” (mântuire prin artă). Interpretat în cheie parabolică, azilul este pentru critic o „imago mundi, în viziune grotescă, o lume în miniatură, caricaturală”. Cel de-al doilea roman povestește „diagrama unei rătăcirii”³, iar, din punctul de vedere al lui Nicolae Manolescu, este „o utopie negativă”⁴, protagonistul nefiind nici pe departe un om cu noroc (titlul romanului e antifrastic). În finalul studiului, Dumitru Micu vorbește despre un „sens încifrat” al parabolei care poate fi acela al „obligativității angajării politice”.

Ion Simuț în prefața intitulată *Variante la un autoportret* remarcă faptul că scriitorul simte o nevoie din ce în ce mai acută de a se autodefini cu cât înaintează în vârstă. De asemenea, avansează opinia că *Viața ca o coridă* ar constitui „placa turnantă în opera lui Octavian Paler”, deoarece

¹Ibidem, p. 571.

²Ibidem, 572.

³Ibidem, 574.

⁴Manolescu, Nicolae, *op. cit.*, p.1177.

face trecerea de la confesiunea indirectă la cea directă. Potrivit criticului scrierile anterioare cărții mai sus menționate (*Umbra cuvintelor, Drumuri prin memorie. Egipt. Grecia, Drumuri prin memorie. Italia, Caminante, Mitologii subiective, Viața pe un peron, Un om norocos, Scrieri imaginare, Polemici cordiale*) stau sub semnul unei „confesiuni indirecte, ceremonioase, erudite”. Despre *Viața ca o coridă*, Ion Simuț afirmă că eseistul nu mai acceptă „niciun fel de regie exterioară a confesiunii”. Corida este asumată ca drept „criteriu de viață”, „un prilej al autorului de a se confrunta cu un mod spaniol de a trăi”. Octavian Paler, văzut ca un moralist sever, operează în opinia criticului „un bilanț necrușător până la limita calomniei autobiografice”. *Autoportret într-o oglindă spartă* este receptat de critic ca un bilanț autobiografic sub avertismentul morții ca de altfel și *Deșertul pentru totdeauna*. Temele discursului autoreferențial interferează: copilăria, anii formării intelectuale, lecturile, satul ca paradis pierdut, bătrânețea. Procesul autocenzurii este vizibil în modul lacunar în care tratează tema iubirii, dar și în abordarea perioadei comuniste. Îi impută autorului *Autoportretului* lipsa unei confesiuni totale care decurge din „decența structurală” a lui Paler. Decodifică metafora oglinzii sparte ca fiind echivalentul unei memorii lacunare, având ca reper o afirmație a eseistului prin care recunoaște că memoria lui restituie numai frânturi de viață. În plus, tema căutării de sine apare obsesiv în toată opera sa, făcându-și mai acut simțită prezența în *Apărarea lui Galilei* (1978), ca și în *Scrisori imaginare* (1983).

Într-un articol din *Cultura literară* (intitulat „Viciul memoriei”) scris tot pe marginea *Autoportretului*, Constantin Coroiu susține că în mod peremptoriu cartea „este tot o călătorie interioară, afirmând că nu a mai citit pagini atât de tulburătoare despre satul natal, despre copilăria unui fiu de țăran de la *Viața ca o coridă* a lui Paler, respectiv, *Viața ca o pradă* a lui Marin Preda. Cartea este înțeleasă ca o invitație adresată cititorului de a reflecta împreună pe o temă „obsedantă”: tema destinului. Este o operă a unui scriitor care constată despre sine că ar fi putut să-și facă o carte de vizită în care să se recomande „specialist în paradise pierdute”. Unul dintre acestea este paradisul copilăriei, ruperea de el îl forțează la un exil în spațiu (din Lisa la București) și în timp (din secolul al XVII-lea în secolul al XX-lea). Reiterarea acestui paradis pierdut imprimă rememorării o notă melancolică. Melancolia este observată și de către Tudorel Udrian care îl definește ca fiind: „Un moralist dublat, asemenea lui Cioran, de un foarte subtil stilist. Multe dintre formulările memorabile ale lui Octavian Paler au devenit bunuri ale limbajului comun, iar stilul său sentențios, ornat cu citate revelatorii și pilde ale anticilor, este unul imediat recognoscibil. Dacă

însă etica lui Cioran are nuanțe cinice și sarcastice, cea a lui Paler este una dureroasă, adesea plină de melancolie”.

În lucrarea *Octavian Paler – mitopoetica eseului*, autoarea Ileana Alexandrescu-Voicu decodează elementele și structurile eseistice care conturează profilul scrierilor paleriene. Aceasta identifică modalitățile formale ale eseului, care ar putea figura ca specii ale eseului, dar și tipurile de incipit și excipit ale operelor luate în discuție. Se observă, afirma autoarea, o conjugare a structurilor epice și lirice, cu implicarea vocii auctoriale în text, o consecință a acestui fapt fiind „glisarea genurilor literare”. De asemenea, în cartea mai-sus menționată sunt reperate în eseurile lui Paler și elemente de baroc și manierism (identificate și de A. Marino) : „cultivă picturalul, reprezentarea în profunzime, forma deschisă, unitatea și clarobscurul”¹. Mai mult, autoarea e de părere că „elementele de manierism construiesc o lume ficțională, de tip arhetipal” care converg spre o revalorizare și reinterpretare a miturilor. Eseul palerian nu se supune niciunei reguli, folosind modalități de construcție a discursului dintre cele mai diverse, alternând proza cu poemul liric sau cu scrisoarea, dialogul cu monologul interior, într-un joc al destinului.

Ileana Alexandrescu-Voicu tinde să remarce în scriitura de tip eseistic a lui Paler o viziune dionisiacă (subiectivă) asupra ontologicului prin „experimentarea inefabilă a contrariilor”². Spiritul dionisiac este vizibil atât prin forma lor (dezintegrarea și glisarea genurilor), cât și prin mesajul lor care conturează viziunea tragică asupra lumii văzută prin „lentila” miturilor personalizate. În acest fel, Narcis devine personaj tragic și nu trivial, iar Theseu se poate identifica cu Oedip. De asemenea, autoarea monografiei despre opera lui Octavian Paler aduce în discuție estetizarea miturilor autoreflexive ca modalitate de sondare a ființialului, dezbătând două dintre motivele literare recurente în opera paleriană: labirintul și narcisismul. Finalitatea gestului lui Narcis de a privi spre sine capătă considerații cognitive, căci așa cum afirma și Eugen Simion „Narcis nu vrea să se admire, vrea să se cunoască”. Moartea lui Narcis devine mitul jertfei pentru cunoaștere dincolo de iubirea omului pentru propria imagine, dincolo de chipul uman ca instrument de seducție (Gaston Bachelard). Apa nu trebuie înțeleasă ca o ușă trântită în nas misoginului, ci ca o fereastră deschisă spre cunoaștere. Sub semnul ironiei, al scepticismului și al paradoxului, scrierile lui Paler abundă în sentințe moralizatoare, acestea

¹ Marino, Adrian, *Dicționar de idei literare* (vol I), București, Ed. Eminescu, 1973, p.235.

² Alexandrescu, Voicu, Ileana, *Octavian Paler – mitopoetica eseului*, Iași, Ed. Alfa, 2008, p.46.

fiind interpretate ca un semn al manierismului „prin care apără ambiguitatea” (Eugen Simion). Eseul e gândit la Paler ca „o irepetabilă experiență ontologică, un examen al scriitorului cu el însuși, o reflectare în propria ființă”¹.

În marea lor majoritate, criticii manifestă o atitudine favorabilă față de stilul personal pe care l-a propus în literatura română, cu excepția unor zone vulnerabile care țin de stilistic, opera lui Octavian Paler vădindu-se valoroasă și vrednică de a fi utilizată ca material didactic. Toată opera lui Octavian Paler, dar mai cu seamă scrierile aparținând perioadei posdecembriste pot fi privite ca o vastă confesiune. Autoanaliza se intensifică mai ales înspre ultimele cărți, ilustrând o formă din ce în ce mai acută a autoreflexivității. Cărțile de după '89 marchează o etapă prin excelență autobiografică. Astfel, trecând în revistă volumele publicate în această perioadă, se poate constata că *Don Quijote în Est* evidențiază iluziile lui Paler referitoare la contextul politic și cultural. *Vremea întrebărilor* înmagazinează propriile nemulțumiri, deziluzii determinate de istoria imediată din cei cincisprezece ani care au urmat revoluției. *Aventuri solitare* conține un cumul de impresii determinat de o plecare la mare, o croazieră și o călătorie în America, care se depărtează față de primele cărți de sfera politicul și se îndreaptă spre o introspecție din ce în ce mai profundă, tema dominantă fiind singurătatea. Deja *Deșertul pentru totdeauna* reflectă pregnant tema căutării sinelui, având o structură epică mai densă, întrucât se rememorează multe episoade din copilăria sa, din tinerețe sau chiar momentul apropiat scrierii cărții, fiind marcat de problemele de sănătate. De altfel, Ion Simuț consideră acest volum ca fiind „o versiune preliminară pentru *Autoportret într-o oglindă spartă*”², deoarece în ambele se remarcă nevoia de confesiune declarată direct în *Autoportret într-o oglindă spartă*: „nu am cum să scap de « eu ». Nu pot să scriu, dacă nu mă descriu”³. Ultima carte a sa, publicată postum, *Calomniile mitologice* cuprinde o serie de recapitulări, de reluări din volumele precedente, reasezate, rearanjate.

Așadar, opera ultimelor două decenii va sta sub semnul temei majore a căutării sinelui careia i se subordonează toate celelalte: tema identitară, cea a solitudinii, a iubirii, a bătrâneții, a destinului, reflectată sub diverse tipuri de scriitură: publicistică, a dialogului epistolar, a jurnalului

¹ Ibidem, p. 19.

² Simuț, Ion, în prefață la Paler, Octavian, *Autoportret într-o oglindă spartă*, ediția a III-a, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 9.

³ Paler, Octavian, *Autoportret într-o oglindă spartă*, ediția a III-a, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 15.

de călătorie, a eseului autobiografic ce interferează cu structura diaristică. Autonaliza devine directă, volumele postrevoluționare alcătuind în fapt o serie autobiografică.

BIBLIOGRAFIE

1. Cărți consultate

a) Opera lui Octavian Paler

1. *Viața pe un peron*, București, Ed. Cartea Românească, 1981.
2. *Un om norocos*, București, Ed. Cartea Românească, 1984.
3. *Don Quijote în Est*, București, Ed. Albatros, 1994.
4. *Vremea întrebărilor. Cronică morală a unui timp plictisit de morală*, București, Ed. Albatros și Universal Dalsi, 1995.
5. *Rugați-vă să nu vă crească aripi*, București, Ed. Albatros și Universal Dalsi, 1995.
6. *Aventuri solitare: două jurnale și un contrajurnal*, București, Ed. Albatros, 1996.
7. *Deșertul pentru totdeauna*, București, Ed. Albatros, 2001.
8. *Autoportret într-o oglindă spartă*, București, Ed. Albatros, 2004.
9. *Eul detestabil. O istorie subiectivă a autoportretului*, ed. a 2-a, Iași, Ed. Polirom, 2010.

b) Bibliografie generală:

1. Crihană, Alina Daniela, *Scriitorul postbelic și „teroarea istoriei”. Dileme și (re)construcții identitare în povestirile vieții*, Ed. Muzeului Național al Literaturii Române, Colecția Aula Magna, Academia Română, 2013.
2. Grigurcu, Gheorghe, *Peisaj critic I*, București, Ed. Cartea Românească, 1993, pp. 80 – 84 (*Conștiință și actualitate (Octavian Paler)*).
3. Marino, Adrian, *Dicționar de idei literare I*, București, Ed. Eminescu, 1973.
4. Simuț, Ion (coord.), *Valențe europene ale literaturii române contemporane*, Oradea, Ed. Universității din Oradea, 2007.
5. Glodeanu, Gheorghe, *Dimensiuni ale romanului contemporan*, Baia Mare, Ed. Gutinul, 1998, (*Octavian Paler sau tentația romanului - parabolă*).
6. Grigurcu, Gheorghe, *Peisaj critic I*, București, Ed. Cartea Românească, (*Conștiință și actualitate (Octavian Paler)*).
7. Simion, Eugen, *Genurile biograficului*, București, Ed. Univers Enciclopedic, 2002 (*Pactul autobiografic. Pactul moral. Viață ca o coridă – Octavian Paler*).

2. Articole

Antofi, Simona, *The exile literature of memoirs - debates, dilemmas, representative texts and their formative-educative effects*, în *Procedia Social and Behavioral Sciences*, nr. 93 / 2013, pag. 29-34, WOS:000342763100005

Grigurcu, Gheorghe, „Glose la Octavian Paler”, *România literară*, nr. 26, 3-9 iul 1996, p. 5.

Grigurcu, Gheorghe, „Un director de conștiință” (despre Octavian Paler la a 75-a aniversare), *România literară*, nr. 25, 27 iun – 3 iul 2001, p. 3.

Grigurcu, Gheorghe, „Un spirit latin” (in memoriam Octavian Paler), *România literară*, nr. 18, 11 mai 2007, p. 3.

Ifrim, Nicoleta, *History and Identity in Post-Totalitarian Memoir Writing in Romanian*, *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, nr. 16.1 / March 2014, Purdue University Press, <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol16/iss1/11/>, WOS:000333326200011

Manolescu, Nicolae, „Idee și stil” (despre Octavian Paler: Mitologii subiective)”, *România literară*, nr. 3, joi 15 ian. 1976, p. 9.

Milea, Doinița, *Implementation in stage of the world-text*, în vol. „Interculturalitate și plurilingvism în context european”, pag.61-69, 2015, WOS:000378362000005

Oprea, Nicolae, „Proza eseistică a lui Octavian Paler”, *Apostrof*, anul XI, nr. 10 (125), 2000, pp. 9 – 11.

Pârvulescu, Ioana, „Iluzii și deziluzii” (despre Octavian Paler: *Don Quijote în Est*)”, *România literară*, nr. 11, 23 – 29 mart. 1994, p. 5.

Ștefănescu, Alex, „A spune lucrurilor pe nume” (despre Octavian Paler: *Rugați-vă să nu vă crească aripi*)”, *România literară*, nr. 5, 15-21 febr., 1995, p. 6

Ștefănescu, Alex, „Octavian Paler, post-mortem”, *România literară*, nr. 24, 22 iun. 2007, p. 6.

Ștefănescu, Alex, „Portretul scriitorului la 70 de ani” (despre Octavian Paler: *Aventuri solitare*), *România literară*, nr. 26, 3-9 iul 1996, p. 4.

Ștefănescu, Alex, „Umanistul” (in memoriam Octavian Paler), *România literară*, nr. 18, 11 mai 2007, p. 3.

Ștefănescu, Alex., „Un steag ținut mereu sus” (despre *Vremea întrebărilor*), *România literară*, nr. 37, 20 - 26 sept. 1995, p.6.

3. Antologii. Istorii literare

a) Istorii literare:

1. Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Ed. Paralela 45, 2008, pp. 1175-1178.

2. Micu, Dumitru, *Istoria literaturii române – De la creația populară la postmodernism*, București, Ed. Saeculum I.O., 2000.
3. Simion, Eugen, *Scriitori români de azi*, vol. III, București, Ed. Cartea Românească, 1984.
4. Ștefănescu, Alex, *Istoria literaturii române contemporane:1941-2000*, București, Ed. Mașina de scris, 2008.

b) Monografii:

1. Alexandrescu – Voicu, Ileana, *Octavian Paler: mitopoetica eseului*, Iași, Ed. Alfa, 2008.
2. Sorescu, Radu, *Opera lui Octavian Paler*, Craiova, Ed. Didactica Nova, 1996.

4. Bibliografie online (e-jurnale, bloguri, emisiuni televizate etc).

1. <http://revistacultura.ro/nou/2011/07/octavian-paler-%E2%80%9Eeviciul-memoriei%E2%80%9C-iii/>
2. <http://ilazu.blogspot.ro/2012/07/scriitorul-zilei-octavian-paler.html>
3. Ghiulai, Lidia, *Octavian Paler între autobiografie și mitologie – teză de doctorat (rezumat)* <http://www.uoradea.ro/display5111>
4. <http://revistacultura.ro/nou/cautare/?cx=partner-pub-8698265220995130%3A2812900610&cof=FORID%3A10&ie=UTF-8&q=paler&sa=Cautare>
5. <http://www.observatorcultural.ro/author/octavianpaler/>